

Krízis és katarzis – Hamvas Béla válságértelmezése

I.

1945-ben, az Óda a XX. századhoz című írásában Hamvas Béla ironikusan így fogalmaz: „... nem átkozódok és szidom végzetemet, amiért ilyen korba vetett, mint csaknem mindenki, hanem hálás vagyok neki, s egyben századomnak, amiért ennyire megkínzott, s így alkalmat adott arra, hogy mindezt átélve elérjek oda, ahol vagyok. (...) Azt hiszem sohasem volt még idő, amikor egészen rövid ötven év alatt csaknem tömény állapotban sok ezer esztendő irtózatát át lehetett élni. Ez a mi századunk »nagyszerűsége«.”³⁹⁶ Ezután egy paradoxonra hívja fel a figyelmünket, miszerint minél nagyobb a monumentális gond és a szomorúság a világban, annál nagyobb lehetőség kínálkozik az emberben szunnyadó végtelen ellenerők kifejlesztésére. Hamvas válsághoz és a politikához fűződő viszonyát is ez az alapgondolat határozza meg. Ahhoz azonban, hogy a krízissituációkhoz, a válsághoz, valamint a politikához fűződő viszonyát és a politikával szemben kialakított magatartását meg lehessen érteni, vetnünk kell egy pillantást a 20. századi Magyarország politikai viszonyainak Hamvast érintő mozzanataira.

Az író életét teljes egészében ellehetetlenítették a mostoha történelmi körülmények, a két világháború és az egyre inkább kiteljesedő diktatúra. Az 1948-as politikai hatalomváltás után nézetei és szerkesztői tevékenysége miatt úgynevezett B-listára (politikai/belügyminisztériumi szempontból nem kívánatos személyek listájára) került, állandó megfigyelés alatt tartották. Ettől kezdve állását elvesztette, nem publikálhatott, kizárólag fizikai munkából élt. Mellőzve, méltatlan körülmények között az asztalfióknak – gyakran ténylegesen az asztalfiókban – írt. A nehéz körülmények ellenére folyamatosan írt, az 1920-as, 30-as évektől kezdődően egészen haláláig több ezer oldalas életművet hagyott hátra. Írásainak legnagyobb részét halála után, az elmúlt évtizedekben adták ki, írásainak egy része még ma is kéziratban van.

II.

Hamvas Béla válsághoz fűződő viszonya, markáns politikaellenessége egyrészt az átélt krízis-élményekből, a személyi szabadságot semmibe vevő korabeli intézkedésekből, a diktatúra hatalmi túlkapásaiból vezethető le, másrészt a mindezek nyomán kialakuló bölcse-

³⁹⁶ Hamvas Béla: Óda a XX. századhoz In *Hamvas Béla Művei(a továbbiakban HBM)* 7. Szentendre, Medio, 1994. 360.

leti alapállásából, az életről és a létezésről vallott nézeteiből. Írói munkásságának háttéréül az a sajátos kelet-európai lét szolgált, amely Hamvas esetében a XX. század 30-as éveitől kezdődően egészen az 1956-ot követő közel másfél évtizedig tartott. A lehetetlen körülmények ellenére Hamvas élénken érdeklődött a keleti és a nyugati filozófiák, a vallásbölcseletek iránt, tanulmányozta a *metafizikai hagyományt* és az *autentikus egzisztencia realizálásának* lehetőségeit.

Érzékenyen reagált a modern lét válságjelenségeire, a politika eseményeire, számos írásában tért ki a *totalitarizmus problematikájára*. Mindezt azonban több okból sem könnyű bemutatni. Egyrészt azért, mert véleményét gyakran ágyazza látszólag egymástól távol eső témákba, másrészt azért, mert az esszéisztikus köntösben megjelenő konfesszionális jellegű vélekedéseit szétszórta lehet megtalálni az életműben. A jelenségek karikírozása és abszurd jellegének bemutatása nem idegen tőle, gyakran mozgósítja a humor és az ironia eszköztárát. Nagyvonalú ecsetkezelése mögött azonban jól láthatóan rajzolódik ki egy figyelemre méltó *válság-felfogás, modernitás-kritika, politika-kritika és totalitarizmus-értelmezés*. Hamvas, bár igen tájékozott volt a modernitást elemző írásokban, Hannah Arendt műveit nem ismerhette. Az elemző számára így annál meglepőbb, hogy Arendt-től függetlenül, szinte ösztönösen érzett rá arra az arendti totalitarizmus - értelmezésre, amely párhuzamosságot és számos hasonlóságot vél felfedezni a hitlerizmus és a sztálinizmus között. Hamvas több helyen veszi egy kalap alá a 20. századi fasisztoid-jellegű mozgalmakat a kommunista jellegű baloldali hatalmi törekvésekkel. A modern létezést bírálva, rávilágít, hogy a 20. századi modern tömegtársadalmak eleve magukban hordozzák a totalitarizmus lehetőségét. Hamvas ugyanakkor nem törekszik arra, hogy elemzése tudományos igényű legyen. Írói szabadságát megőrizve esszéiben mellőzi a diszkurzivitást, a szisztematikus érvelésmódot, s gyakran épp a tudományt teszi felelőssé a kialakult helyzetért. Nem fordít kellő figyelmet arra, hogy kielégítő magyarázatokat és egzakt levezetéseket adjon, s hogy a mondanivalójának látens rendezőelvűül szolgáló fogalmak explicit formát öltsenek. Gondolatmeneteit a rá jellemző szubjektivitás mellett a külvilág iránti ideges ellenszenv, az idioszinkrázia jellemzi. A *totalitárius tendenciák diagnosztizálásával kapcsolatos megállapításai* azonban – attól függetlenül, hogy vagy esszéiben mozaikszerűen, vagy orwelli-kafkai stílusú regényeiben vannak jelen – *igen figyelemreméltóak és korszerűek*.

Úgy gondolom, akkor kerülünk közelebb vizsgált problémánkhoz, ha a válság, illetve a totalitarizmus problematikáját a művekben fellelhető megközelítésekre alapozva a hamvasi életmű egészében tekintjük át. Érdemes figyelmet fordítani arra is, hogy mi az oka a témát körüllegő ironikus hangvételnek, a paradoxitáson alapuló érvelésnek, illetve az újra és újra felbukkanó, esetenként az abszurdításig fokozott szarkasztikus humornak. A stílus esetünkben is kulcs a mondanivaló lényegének megértéséhez.

III.

Véleményem szerint *Hamvas totalitarizmussal kapcsolatos nézeteinek és politikáról alkotott véleményének gyökere válságértelmezésében keresendő*. A harmincas években az európai krízisirodalom tanulmányozásába kezdett, össze akarta állítani az úgynevezett *krizeológiát*. Később erről így ír az önmagával készített interjúban: „Visszafelé haladtam a múlt század közepétől a francia forradalomig, a felvilágosodásig, a racionalizmusig, a humanizmusig, a középkoron át a görögökig, a héberekig, az egyiptomiakig, a primitívekig. A válságot mindenütt megtaláltam, de minden válság mélyebbre mutatott. A sötét pont még előbb van, még előbb. A jellegzetes európai hibát követtem el, a sötét pontot magamon kívül kerestem, holott bennem volt.”³⁹⁷

Ekkortájt többek között Valéry, Lessing, Ortega, Evola, Spengler, Bergyajev, Eliot, Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger, illetve Unomuno írásait tanulmányozta. Ezek a szerzők nagy hatással voltak rá, érveléseiket, gondolataikat gyakran hívta segítségül írásaiban egy-egy invokáció erejéig. Összegző következtetése igen figyelemreméltó. A válságot szerinte kétféle értelemben lehet megragadni, egyrészt horizontálisan, másrészt vertikálisan. A horizontális megközelítés eredményeképpen jutunk a történeti idő válságjelenségeihez, amelyek megoldási kísérletei rendre nem vezetnek eredményre, mert csupán külső, részleges és szakkérdésekben elvesző megközelítések. Ilyen részjelenségeket próbál orvosolni az, aki például a gazdasági válság, a politikai válság, vagy a kulturális válság megoldásán fáradozik. „Különböző programok, bármilyenek, nem oldanak meg semmit, csak interpretálnak. A részleges megoldási kísérletek hiábavalóak: külpolitikaiak, gazdaságiak, közművelődésügyiék, nevelésügyiék. (...) Távlabbi, mélyebb, univerzálisabb személyesebb és ugyanakkor minden emberre kiterjedőbb lépések megtételéről van szó.”³⁹⁸ Véleménye szerint vagy a pénzemberek ígérnek gazdasági fellendülést, vagy a politikai pártok kínálják ideológiájukat a nyájhajlamú tömegember boldogulására. Az egyház tanításának lényege elvész a külsőségek között, a tudósok megoldási kísérletei gyakran kiszolgálják a hatalmat, és csupán részjelenségekre vonatkoznak. Konklúziója így foglalható össze: A történeti időben megkísérelt válságkezelés mindig külső, pszeudoegzisztens, s mint ilyen inautentikus. Ugyanakkor minden krízis-jelenség magában rejtheti a normális állapothoz való fordulat előfeltételét.

A válság horizontális megközelítésével szemben a vertikális megközelítésre helyezi a hangsúlyt. Szerinte egyedül ez lehet eredményes, mert a belső útra, a válság egzisztenciális és metafizikai jellegére fókuszál. Hamvas, amikor azt mondja, hogy mindig válság van, akkor arra a krízis-szituációra utal, amely az emberi létezés természetes velejárója, amely a döntést hozó, cselekvő ember attitűdje. Ez az elképzelés nagyon hasonló a kierkegaard-i egzisztálás problematikájához, mert ez a megközelítés igényli a szüntelen önreflexiót, a kritikus/önk-

³⁹⁷ Hamvas Béla: Interview. In *HBM* 3. Szombathely, Életünk, 1992. 260.

³⁹⁸ Hamvas Béla: Krízis és katarzis. In Uő.: *A világválság*. Budapest, Magvető, 1983.61.

ritikus magatartást, a törekvést az autentikus élet realizálására. Ez az úgynevezett *vallásos jellegű egzisztenciális válság* tartja mozgásban az önmaga megformálásán fáradozó embert. Az egzisztenciális válság azonban éppen nem egy megszüntetendő, hanem inkább állandóan ébren tartandó formája a krízisnek, hiszen nélküle nincs felelős, autonóm emberi döntés, választás, egzisztálás. Hamvas Kierkegaard-hoz hasonlóan arra hívja fel a figyelmet, hogy döntéseink – amelyeket helyettünk senki sem hozhat meg – evilágiak ugyan, de a reveláció, a kinyilatkoztatás értelmében kell, hogy történjenek. *Hamvas realizálás-fogalma és hagyomány-értelmezése nyugszik az egzisztenciális válság ilyen értelmű felfogásán. Szerinte ez a belső krízis, s a hozzá kapcsolódó katarzis az előfeltétele az autentikus emberi létezésnek.* E katarzis nélkül hiteltelen és hatástalan minden külső - krízist megoldani szándékozó - kísérlet. „Szánalmas próbálkozás államférfiak, ökonomisták részéről az a szándék, hogy a krízist megoldják, és az emberiséget vezessék, anélkül, hogy ők maguk bármely ponton a belső krízisen túl lennének és bármely csekély mértékben átestek volna a katarzison - anélkül, hogy másodszor születtek volna, az emberiséget kényszerítsék a megújulásra.”³⁹⁹

E röviden vázolt válságértelmezés legmarkánsabban az 1937-ben írt *A világválság*⁴⁰⁰, a már idézett *Krízis* és katarzis, illetve *Modern apokalipszis*⁴⁰¹ című írásaiból bontható ki. Ezekben az írásokban arra is figyelmeztet bennünket, hogy az emberiség a válság igazi természetének felismeréséig még nem jutott el, s hogy gyakran tüneteket vél okoknak. A harmincas évek modern Európájának krízis-szellemisége szerinte nagyon hasonlít a tömeghisztériához, amely a modern ember létezésének drámai szituációjából vezethető le. A modern ember ellentétek feszültségében él, és ugyanakkor történeti erők összeütközésében áll. Így fogalmaz: „A modern ember őseitől két dolgot örökölt: nagy kultúrát és ezzel a kultúrával való elégedetlenséget.”⁴⁰² *A drámai szituáció szerinte éppen abban a paradoxonban ragadható meg, hogy a modern ember fel tud-e állítani valamilyen egyensúlyt a kultúrával való teljes elégedetlenség és a kultúra teljes helyeslése között.* Hamvas válasza elég pesszimista és ironikus. A drámai szituáción úrrá lenni nem tudó vagy nem akaró ember krízis-arculatát olyan típusok felvonultatásával mutatja be, amelyből kiderül, hogy a modern ember fogalmát azonosítja a tömegember fogalmával. A két típus a Szerb Antaltól kölcsönzött „lotosz-evő” és az „outsider”⁴⁰³ típusa. A lotosz-evő – a lotosz egy édes, kábító gyümölcs – úgy él, mintha nem volna krízis. Sajátos kábulatban, tudomást sem véve reális helyzetéről vegetál, „a helyzet komolyságával és nehézségével szemben sajátos eszméletlenségben”⁴⁰⁴ él. Ez az állapot leginkább a csendes elveszettség kierkegaard-i és a nyájember nietzschei állapotához hasonlítható.

399 Uo.

400 Hamvas Béla: A világválság. In Uő.: *A világválság .I. m.* 63-80.

401 Hamvas Béla: Modern apokalipszis. In Uő.: *A világválság .I. m.* 9-33.

402 *I. m.* 43.

403 *I. m.* 43-45.

404 *I. m.* 43.

Az outsider típusa más, de a végeredményt tekintve gyökeresen nem különbözik az előzőtől. Ez a típus nem fordít hátat annak, ami történik, sőt azt gondolja, hogy a teljes megoldás birtokában van. Hamvas szerint ide tartozik minden olyan univerzális megoldási kísérlet, amely alulról vagy felülről, de végső soron kívülről akarja megváltani a világot. *Ilyen outsider, ámde totális jellegű magatartás jellemzi szerinte a politikai pártokat, a részlettudományokat, az osztályuralmi kísérleteket, a nemzeti vagy szociális mozgalmakat.* (S mindezt a harmincas években írja.)

IV.

A harmincas években írott esszéiben, valamint a későbbi, nagyobb lélegzetű műveiben következetesen kitart krízis-értelmezése és a modern tömegember fenti jellemzése mellett. A II. Világháború idején, 1943-ban, A Vízöntő⁴⁰⁵, illetve a Politika helyett misztika⁴⁰⁶ című esszéiben tovább folytatja a modern társadalom totalitárius vonásainak taglalását. A „barbárság merőleges betöréséről” ír, valamint a totalitárius tendenciák felerősödéséről. Szinte megjósolja a világháborút kísérő és azt követő totalitarizmusok felbukkanását s a felbukkanás törvényszerűségét. Fájdalmasan állapítja meg: „Abban az időben élünk, amikor az egyén tudatos tevékenységének helyébe a tömeg tudattalan tevékenysége lép.” „Tömeg és tömeg között nincs különbség.” „A tömegben az egyéni tudat megsemmisül.”⁴⁰⁷

Az egyéni tudat zárójelződése és a mindent maga alá gyűrő totális jellegű folyamatok felbukkanása - hasonlóan pl. Spenglerhez és Ortegához - Hamvas szerint is a modern tömegtársadalmak jellegzetessége. A modern tömegtársadalmak ugyanis azzal, hogy feloldják a közszféra és a magánszféra határait, egyúttal felszámolják és felőrlik az ember sokszínűségét, pluralitását. Kierkegaard általános emberének, Nietzsche nyáj-emberének, Ortega tömeg-emberének, illetve Heidegger Das-man-jának lényegi tartalma visszhangzik Hamvas soraiból.

1943-ban, a Politika helyett misztika című esszéjében egyértelművé teszi, hogy a totális jellegű politika szerinte milyen nagymértékben felelős mindazért, ami a modern emberiség nivellálódásában és ijesztő metamorfózisában tapasztalható. Ez a politika elfordítja az embert a lényegtől, valódi feladatától és a külső eszközökben, a külső tevékenység sikerében való hitre csábítja. „A politika a királyságtól a demokráciához, a demokráciától a szocializmushoz, a szocializmustól a diktatúrához vezet. A politikai, vagyis a külső tevékenység végső eredménye a felfokozott külső aktivitás: az erőszak.”⁴⁰⁸ Ebben a cikkben részletesen taglalja, hogy milyen károsak a felülről jött szabadság-eszmék, hogy az életrend miképpen

⁴⁰⁵ Hamvas Béla: A vízöntő. In *HBM* 18. Medio, é.n. 11-47.

⁴⁰⁶ Hamvas Béla: Politika helyett misztika. In *HBM* 15. Medio, é.n. 230-262.

⁴⁰⁷ A Vízöntő. I. m. 13.

⁴⁰⁸ I. m. 232.

demoralizálódott a szocialisztikus propaganda és a totalitárius eszmék elterjedése nyomán a polgárságban, a falusi népben és egyáltalán az emberben. Az írás végén ezt olvashatjuk: „Most itt állunk a második világháború kellős közepén, és várunk.”⁴⁰⁹

V.

1945 után, illetve a B-listázását követő 50-es, 60-as években egészen haláláig Hamvas tovább fűzi a már megkezdett gondolatsort. Az 50-es évek elején íródott, már említett Óda a XX. századhoz, illetve a *Szarepta esszé*⁴¹⁰, valamint a három kötetes nagyregénye, a *Karnevál*⁴¹¹ vizsgálta témánk szempontjából centrális jelentőségű. A magyarországi 56-os események után újabb mozzanatokkal gazdagodik a már addig is igen színes paletta és a totalitarizmus természetrajzáról kialakított kép. A *Direkt morál és rossz lelkiismeret*⁴¹², a *Németség*⁴¹³, illetve valamennyi Patmosz-esszé - egészen a 60-as évek végéig – tovább árnyalják, gazdagítják a témát, rávilágítva a totalitárius eszmék és törekvések további jellegzetességeire. Ezt a sort a halála előtt nem sokkal írott kisregények zárják, a *Szilveszter*⁴¹⁴, a *Bizonyos tekintetben*⁴¹⁵ és az *Ugyanis*⁴¹⁶. A bizarr címek mögött a kommunista diktatúrák orwelli-kafkai stílusú kíméletlen kritikája és karikatúrája áll. Ezekben a kisregényekben az idioszinkrázia, a külvilággal szembeni tehetetlen és ideges ellenszenv hatalmasodik el. Számos példával illusztrálja, hogy a modern tömegtársadalmakban – s véleménye szerint ebből a szempontból nem különböznek egymástól a demokráciák és a diktatúrák – minden eladható és minden megvehető. Pusztító féregnek nevezi a totalitárius államot, politikát s a totális eszméknek behódoló irodalmat, zenét, festészetet, hivatást.

Írásait szarkasztikus humor és irónia hatja át, a XX. századhoz írt ódájában külön is kitér arra, hogy miért olyan fontos számára a humor. A totalitárius diktatúrák körülményei között szerinte a humor az egyetlen eszköz, az egyetlen lehetőség, hogy a diktatúra teremtette „kísérteteket” elviseljük.⁴¹⁷ Ezt a humort azonban fehér humornak – azaz derűnek – nevezi, hiszen e humor küldetése a sötét/fekete erők leleplezése, karikírozása, megvilágítása. A nevetés – bár gyakran önmagunk kinevetése – a démoni erők feloldásának pillanatnyi lehetősége. Hamvas sorra veszi a tüneteket és a kórokozókat, furcsa elnevezéseket találhatunk írásaiban. Az ideológia neve például – amit az emberek hazudnak egymásnak

409 I. m. 262.

410 *Szarepta esszé*. HBM 14. Medio, é.n.

411 *Karnevál*. HBM 11-13. Medio, 1997.

412 HBM 3. I. m. 9-65.

413 I. m. 76-90.

414 HBM 2. Szombathely, Életünk, 1991. 9-285.

415 I. m. 287-400.

416 I. m. 401-493.

417 HBM 7. I. m. 347.

és maguknak – „arbori”⁴¹⁸. Találkozunk itt Hegellel is, a hegelianizmus diadalának az egyenruhát viselő nőt nevezi. A felvonultatott szereplők mindegyikének jelentősége van, hiszen rajtuk keresztül mutatja be a totalitarizmus lélektanát. A *diktátor*⁴¹⁹, a *publik*⁴²⁰, a *plankton*⁴²¹, a *fürge huncut*⁴²², akinek képviselője az *SS-típus*⁴²³, mind egy-egy megjelenési formája a tömegembernek, a csöccseléknek, az absztrakt erőszak és a maffia zsenialitás széles skáláján. A szereplők egymáshoz eléggé hasonlítanak, tudatosan vagy öntudatlanul azon fáradoznak, hogy válogatott kínzásokkal és a személyes életbe való erőszakos beavatkozással az elmélet és a gyakorlat közötti feszültséget feloldják, s olyan elvet találjanak ki, amely kivétel nélkül minden ember teljes boldogságát tűzi ki célul. Ebből a szempontból Hamvas a XX. századot a világtörténelemben egyedülállóan tartja.

A *Németség* című esszéjében pesszimizmusa nem csökken, s írásában tovább gazdagítja a palettát. A nép és a nemzet fogalmának taglalása kapcsán kitér a nacionalizmus problematikájára. A nacionalizmust olyan torz formának tartja, amely eleve tömegesen jelentkezik, s amely a népben és a nemzetben felerősödve végül is a torzultság állandósulásához vezethet. A nacionalista magatartásának fő jellegzetessége: „azonos módon deformálnak lenni, ezt a deformáltságot dicsőíteni, a többit pedig megvetni.”⁴²⁴ Beszél itt a totalitárius rendszereket kiszolgáló tudományról is, bírálva a tudomány önmagába vetett hitét, illetve a politikai hatalommal való szöveteződését. A totalitarizmust kiszolgáló tudomány természetéről így ír: „Tudomány nélkül nincsen fasizmus, sem nemzeti szocializmus, sem fajelmélet, sem kommunizmus, nincs gázháború és baktériumháború, nincs légi háború és gépesített háború...”⁴²⁵ S itt utal Auschwitz-ra, Katinra, Hiroshimára, a Csekára és a Gestapóra. A világhatalmi rendszereknek bázist nyújtó tudomány működése révén Hamvas szerint végül is egy *léthazugság-rendszer* áll össze. Ez olyan labirintus-szövevény nyí ki magát, amelyen belül már nem lehet eligazodni, s amely rendszer az ámítás, a megtévesztés, a csalás és a titok jegyében működik. A léthazugság-rendszert működtető tudományra alapozott ideologikus képződményt pejoratívan szcientifizmusnak nevezi.

„Ami ebben a pillanatban a földön történik iparban vagy politikában, társadalomban vagy gazdaságban, művészetben vagy gondolkodásban, az a szcientifizmus és a létezés minden mozzanatára kiterjedő szcientifizálódás jegyében áll. A fasizmus ennek a tudományos létorganizációnak éppen úgy egyik alakja, mint a szocializmus vagy a kommunizmus.”⁴²⁶

418 I. m. 379.

419 I. m. 375-380.

420 I. m. 382-384.

421 I. m. 369-372.

422 I. m. 393-397.

423 I. m. 385-388.

424 HBM 3. 76.

425 I. m. 81.

426 I. m. 88.

Ez az úgynevezett „tudományos létorganizáció” olyan képződmény, amely a rendszer és a totális hatalom jegyében áll. *A létorganizáció fő szervezőfigurája a diktátor.* Az írásban emlegetett „pillanat” az 1958 és 1964 közé eső időszakra vonatkozik, s a lesújtó kritika Hamvas részéről globálisan, az egész földgolyóra és a felsorolt tevékenységformák mindegyikére értendő. Az 1956 utáni magyar értelmiség végtelen elkeseredettsége olvasható ki ebből az írásból, a szenvedélyes hangvétel pedig a diktatúra fojtogató levegőjét sejteti.

*Messianizmus és diktatúra*⁴²⁷ című esszéjében tovább fűzi a megkezdett gondolatsort. Megállapítja, hogy a diktátor tulajdonképpen „a messiási magatartás kisiklott és fals alakja”⁴²⁸, hiszen elhatározza, hogy az „egész emberiséget megváltja, egyszerre és azonnal az egészet, ha szóval nem megy, akkor parancsra, ha arra sem megy, börtönnel és kényszymunkával és géppisztollyal...”⁴²⁹ Ebben az írásban szembeállítja a *bodddhiszatra* magatartást a *diktátoréval*.⁴³⁰ *A bodddhiszatra és a diktátor szerinte az emberi létezés két egymással ellentétes alakja.* Míg a bodddhiszatra az egyszerűség, a tisztaság, a bensőségeség és az áldozat jegyében él, addig a diktátor a külsőség, a durvaság és a hatalom jegyében. Míg a diktátor a mások fölött gyakorolt hatalomra apellálva egy „rövid lejáratú élettervet”, egy rendszert épít, addig a bodddhiszatra egy végtelen lejáratú életterv jegyében önmaga fölött gyakorolja a hatalmat. A bodddhiszatra magatartás egyszerű képviselője az evangéliumi alapállásnak, amely a teljesség, a rend és nem a rendszer jegyében áll. Ebben az írásban a paradoxitása a végső szó! A rend és a rendszer, a véges és a végtelen, az időbeli és az örök, a belső és a külső, a bodddhiszatra és a diktátor szembeállása feloldhatatlan ellentmondásokat tételez. Lényegében ez a szembeállítás és ez a paradox jelleg adja meg Hamvas politikához és totalitarizmushoz fűződő viszonyának végkicsengését.

Összegezve: *Hamvas Béla szerint a modern tömegtársadalmakban az egzisztenciális válság és az autenticitás jegyében csak egyéni megoldások lehetségesek, minden más - pseudo-közösségi forma - inautentikus.*

A mérték a hagyomány, az egyes szent könyvek egybecsengő mondanivalója a normális emberi alapállásról, illetve azon művek sora, amelyekben megtalálható a logosz kultusza. Az egyetlen közösség csak az emberiség egésze lehet, amit Egyetemes Egyháznak nevez, szembeállítva az egyház intézményesült formáival. Mint írja: „Az Egyházat a szabad ember építi szabadságával és szabadon. Az egyetlen morál a szabadság.”⁴³¹ Egyik kései esszéjében, amely a *Kiengesztelődés* címet viseli, így ír: „Elavult az a gondolat, hogy a rendet ki lehet találni, és ezek alapján az emberi életet át lehet alakítani, (...) Elavult a népnek, a nemzetnek, a fajnak mint életképes közösségnek fogalma, mert csírálja a versengésnek és a viszálynak, a féltékenységnek és békétlenségnek, a bárgyú büszkeségnek és a hazudozásnak. Elavult a politika – fogalom, amely az ellentéteket nem kiegyenlíti, hanem szítja és fenntartja.”⁴³²

427 HBM 3. 111-119.

428 I.m 111.

429 Uo.

430 I. m. 115.

431 *Tabula smaragdina. Mágia szutra.* HBM 6. Szombathely, Életünk, 1994. 366.

432 Hamvas Béla: *Kiengesztelődés.* In Uő.: HBM 4. Szombathely, Életünk. 1992. 230-231.

VI.

A fentiek alapján válhat érthetővé Hamvas három kötetes fő művének, a – németre is lefordított - *Karnevál*nak legfontosabb mondanivalója. A nagyszabású önéletrajzi regény egészét áthatja a paradoxitás. Miközben az olvasóban fokozatosan fogalmazódik meg a felismerés, hogy a Karnevál egymás után kibomló történeteiben az élet természetéről – azaz kaotikus, örvénylő zűrzavaráról – van szó, közben válik nyilvánvalóvá, hogy a regényben a létezés alapvető állapotáról kapunk képet. A műből kiderül, hogy a létezés alapvető állapota kaotikussága ellenére nagyon is elrendezett, kozmosz-szerű. A keletkezés és az elmúlás szab mértéket a dolgoknak, s a rendet nem lehet úgy létrehozni, ahogy azt a politikai hatalom, az államhatalom, vagy a diktátor kívánja. A Karnevál sugallata az, hogy az életnek végső soron nincsen célja, legfőbb értelme, de az ember mégis úgy tesz, mintha lenne. E felismerés által lesz az élet egyszerre szórakoztató, szánalmas és mulatságos, de egyúttal felemelő is. Az egész művet átható ironikus hangvétel és abszurd humor segítségével Hamvas azt sejteti, hogy ez a roppant kavargás, a létezésnek ez a fura karneválja megállás nélkül tovább folytatódik, s ebben a végtelen maszkabálban talán épp a szarkasztikus humor segítségével van lehetőség a normális létezés bázisát felismerni. Ezen az alapon (humorisztikai alapállás) nevezi a XX. századot az örület századának, hiszen ez az a század, amely teret adott a legnagyobb örületnek, a totalitarizmus kifejlődésének. A Karnevál befejezetlen, hiszen ha nincs cél, nincs megoldás sem. Egyetlen lehetőség, hogy az ember éberrel vigyáz, hogy el ne nyelje a létezés örvénye. Igyekszik megformált életet élni, túllendülni a krízis-szituációkon, igyekszik megszabadulni maszkjaitól a lélek alkímiai folyamatában. Ez az oka, hogy a Karnevál végén az utolsó szereplő neve épp a látással kapcsolatos. A harmadik kötet végén színre lép Vidal, nevének jelentése, aki lát, aki az inautenticitás maszkjait le tudja venni, s aki a kilépés ösvényét megpillantja. A három kötetes mű utolsó mondatát Hamvas Vidal szájába adja, amely így hangzik: „Legalább a kapuig érjek, az ígéret földjére legalább egyetlen pillantást vethessek, egyetlenegyet.”⁴³³

433 HBM 13. 461.